

КОТОРМО ТЕОРИЯСЫНДАГЫ ТРАНСФОРМАЦИЯЛЫК ЖАНА ЭКВИВАЛЕНТУУЛУК КОНЦЕПЦИЯЛАРЫ

Бул статья котормодогу негизги маселе оригинал менен котормонун мазмундарынын эквиваленттүүлүк мамилеси жана аны түшүндүрүү маселелери жөнүндө.

Статья рассматривает проблемы перевода, основные различия между оригиналом и переводом.

This article is about main problems between original and translation contents, their equivalents and differences.

Котормонун тилдик ортомчулук кызматы бүгүнкү күндө түркүн багытта өнүккөн эл аралык коммуникациянын шартында өзгөчө мааниге ээ. Илим менен техниканын, саясат менен экономиканын өнүгүшү, эл аралык конференция, симпозиумдар, түркүн кызматташуулар, жолугушуулар, дипломатиялык байланыштардын кеңири кулач жайышы сыяктуу факторлор да котормо иштерине чоң таасирин тийгизүүдө.

Денотативдик теорияда, негизинен, оригинал менен котормодогу шарттарды окшоштуруусун, шайкештигин же адекваттуулугуна өзгөчө көңүл бурулса, котормонун трансформациялык теориясында оригинал тексттин чегинде, анын бирдиктерин котормого трансформациялоо же кайрадан түзүп чыгуу мааниге ээ. Анын пайда болушуна тил илиминдеги «трансформациялык генеративдик грамматика» теориясы негиз болот. Трансформация теориясындагы «ядролук структураларды трансформациялоону» котормодогу негизги ыкма катары кароого болот. Анткени, кандай гана эки тилди алып карабайлы, бир тилдеги сөздөрдүн өз эреже-закондоруна ылайык тизмектеше келүүсү экинчи тилде деле мазмундук жактан төп келген эквиваленттерден болушу ыктымал. Трансформациялык теорияда эки тилдеги эквиваленттер ядролук структура катары эсептелип, башка структурадагы конструкциялар, грамматикалык формалар, анын варианттары катары аны менен байланышта которулат.

Мындай котормо үч этаптан өтүүгө тийиш:

- биринчиде, оригинал тилдеги структуралар ядролук структураларга айланышат;

- экинчисинде оригиналдын ядролук структураларын котормо тилдеги эквиваленттерге трансформацияланат;
- үчүнчүсүндө синтездөө иши жүргүзүлүп, котормо тилдеги ядролук структуралар туруктуу уюшулган калыпка келишет.

Бул теориянын практикаланышы котормонун башка теорияларына да позитивдүү таасирин тийгизген. Маселен, эки тилдин формалдык бирдиктерин бири-бирине байланышкан трансформалар катары кароо аркылуу котормодогу тилдик бирдиктерди салыштырып изилдөө багытынын өнүгүшүнө түрткү берген. Анткени ал эки тилдин чегиндеги жаңы эквиваленттердин пайда болуп, туруктуу (узустук) формага өтүшүнө өбөлгө түзөт. Тилдер ортосундагы грамматикалык, лексикалык, стилистикалык трансформациялардын мыйзам ченемдүүлүктөрүн ачып берүүнүн мындай практикалык жолу, котормодогу конструкциялардагы сөздөрдүн орун алмашышы, кайрадан түзүлүшү, грамматикалык маанилерди, формаларды котормодо туура берүү сыяктуу актуалдуу маселелерди өзүнө камтыйт. Ал котормочулардын теориялык билиминин тереңдешине, котормочулук ишмердигинин сапатынын артышына салымын кошпой койбойт. Жаш котормочулар үчүн трансформациялык теориянын биринчи этабындагы жол-жобо, башкача айтканда, бир тилдин чегинде трансформациялоо өзгөчө чоң мааниге ээ. Эгерде котормочу сөз болуп жаткан теориянын талабына ылайык оригинал тексттин мазмунунун жеткиликтүү деңгээлде ачык, так түшүнө албай калса, оригиналдагы татаал структураларды популярдуу, кеңири колдонулган тилдик бирдиктер аркылуу трансформацияларды алуу менен, аларды котормо тилде бере алат. Бул көрүнүштүн пайдалуу жана мүчүлүштүк жагдайларын да эске алуу абзел. Анткени бул теорияда структуралык эквиваленттүүлүк талабы толук эске алынбайт. Оригинал текст менен котормо тексттин ортосундагы кырдаалдык эквиваленттүүлүктүн, башкача айтканда, оригиналда берилип жаткан кырдаалдын бөтөнчөлүктөрүнүн (денотативдик теориянын талабы) сакталышы негизги талап катары коюлбайт. Демек, котормонун трансформациялык теориясы котормонун айрым жактарын гана камтып түшүндүрмө берген теория катары, негизинен оригинал текст менен котормо тексттин грамматикалык структураларынын ортосундагы мамилелерге байланышкан маселелерди камтыйт.

Котормодогу негизги маселе - оригинал менен котормонун мазмундарынын эквиваленттүүлүк мамилеси жана аны түшүндүрүү. Котормодогу тексттердин ортосундагы маанилик мамилелер бир тилден экинчи бир тилге маалыматтарды өткөрүү, ал болсо, тилдик бирдиктердин маанилеринин органикалык маанилеринин оригиналдык байланышынан куралаары бышык. Бирок эки тилде жаралган эки башка тексттин ортосундагы мазмундук, эквиваленттүүлүктүн кайсы бир деңгээлдеги

салыштырмалуу талап экендигин белгилөөгө болот. Оригинал текст менен котормонун мазмундук эквиваленттүүлүгү - ошол тексттерди түзүп турган маанилик элементтердин, тилдик бирдиктердин маанилик жактан бири-бирине максималдуу төп келиши. Тексттеги белгилүү маанини туюндурган лексемалар бири-бири менен грамматикалык каражаттар аркылуу байланышып, бир бүтүндүктү түзүп тураары белгилүү. Ошондуктан семантикалык принципти тексттердин ичиндеги сөздөрдүн өзүнчө бири-бирине маанилик жактан эквиваленттүү болушу катары түшүнбөстөн, алардын контексттик рангдагы эквиваленттүүлүгүн эсептейбиз. М.Хеллидейдин «Тилдерди салыштыруунун маселелери» деген макаласында эквиваленттүүлүктүн эки тилде жаралган тексттердин ортосунда жашашы жана белгилүү ранганын фонунда каралышына байланыштуулугу белгиленип, ранганын төмөндөшү менен эквиваленттүүлүктүн деңгээли да төмөндөөрү айтылган. Ал төмөндөгүдөй мисал менен далилдөөгө аракеттенген: «Бир тилде жаралган беш сүйлөмдөн турган текстке котормо тилде жаралган беш сүйлөмдүн эквиваленттик катышта келиши ыктымал, андан төмөн рангадагы бирдиктерде да, маселен, сөз айкашы, сүйлөм сыяктуу синтаксистик структураларда да эквиваленттүүлүктүн болушун танууга болбойт. Эки тилдеги бардык сөздөр бири-бирине эквивалент болбосо дагы, сөздүк деңгээлдеги эквиваленттүүлүктү белгилөөгө болот. Ал эми андан төмөн түшкөнүбүздө морфемаларга, грамматикалык маанилерге такалабыз да, морфемаларды которуу мүмкүн эместигине көзүбүз жетет. Мүмкүн которуунун кыйынчылык-түйшүгү ушунда жаткандыр». Ал бул пикиринде котормонун бирдиги катары сүйлөмдү эсептөө керектиги жөнүндө айтуу менен оригинал менен котормонун ортосундагы мазмундук сыңарлаштык же болбосо эквиваленттүүлүктү түшүнүү үчүн, эң оболу, мазмундун статусун, анын бирдиктерин жана компоненттерин так түшүнүүнүн зарылдыгын белгилеген. Оригиналдын мазмунун талдоону эки багытта, тексттин предметтик-логикалык мазмунунда жана тексттин экспрессивдик-стилистикалык бөтөнчөлүгүн иликтөөдө жүргүзүүгө болот. Биринчисинде оригинал тексттеги фактылык маалыматтын мазмуну талдоого алынса, ал эми экинчисинде оригинал тексттин жанрдык бөтөнчөлүгү, андагы тилдик бирдиктердин модалдуулук табияты, прагматикасы, стилдик өзгөчөлүгү сыяктуу маселелер эске алынат. Эквиваленттүүлүктө тексттердин экспрессивдик-стилдик табиятынын төп келиши мааниге ээ. Тексттин мазмунун толук, жалпы негизде түшүнүү үчүн аны деталдаштырып, кылдат талдоо зарыл. Бул талапты ишке ашыруу үчүн тексттеги тилдик бирдиктердин дифференциалдуу белгилерин, башка тилдин бирдиктери менен салыштыруу зарыл. Маселен, В.Н.Комиссаров ал үчүн төмөндөгүдөй мисал-далил келтирет. Орус тилиндеги «студент» деген сөздө төмөндөгүдөй кошумча маанилер жалгашат:

- 1) окутуучу эмес, тескеринче, билим алуучу адам
- 2) окуучу эмес, себеби ЖОЖдо билим алат
- 3) жынысы эркек, себеби студентка жөнүндө сөз болуп жаткан жок
- 4) бир эле адам себеби жекелик санда

Ар башка тилдерде тилдик бирдиктердин конкреттүү кырдаалга карай релеванттуулугу ар башка болушу ыктымал. Маселен, орус тилинен айырмаланып кыргыз жана англис тилдеринде «студент»-«student» деген сөздөрдө жынысты билдирүү мааниси көрсөтүлбөйт. Кыргыз жана англис тилдеринде биз кайсы жыныстагы адам жөнүндө сөз болуп жаткандыгын сөздүн лексикалык маанисинен гана баалай алабыз. Ошондуктан тилдик бирдиктердин, башкача айтканда конкреттүү бир релеванттуу маалымат, коммуникациянын фонунда жок болуп калышы ыктымал. Себеби сөздөрдө лингвистикалык, ошондой эле коммуникативдик релеванттуулук түшүнүгү бар. Тексттин мазмундук структурасы оригинал менен котормонун эквиваленттүүлүк деңгээли алардын тилдик бирдиктеринин контексттик релеванттуу маанилеринин дал келүү деңгээлдери аркылуу аныкталат. Белгилүү маанидеги категориялар («кыймыл», «мейкиндик», «убакыт», «мамиле», «сезим») алардагы терең маанилерди билдирүү эки тилдин тилдик бирдиктеринин белгилүү өлчөмдөгү жыйындыларынын маанилеринин (эквиваленттүүлүгүнүн) натыйжасында чагылдырылат. Ошентип бул теориянын жоболору боюнча анын жетектөөчү фактору болуп эки тилдеги «семантикалык алкакты (таланы) эсептөөгө болот. Ал тилдердеги көптөгөн бирдиктердин ортосундагы эквиваленттүүлүктү аныктоодогу негизги база боло алат.

Котормонун эквиваленттүүлүк деңгээлин аныктоо максатында тилдик бирдиктердин максималдуу туура которулушуна, же тескеринче, тура эмес которулушуна карай упай берүү ыкмасы практикаланат. Маселен, сүйлөмдүн деңгээлиндеги мүчүлүштүккө, же мыкты котормого, айтымдын деңгээлиндеги так эместиктерге же болбосо максималдуу эквиваленттүүлүккө, сөздөрдү которуудагы тура эместикке жана жетишкендиктерге, салыштырмалуу жогору жана төмөн упайлар берилет. Мындай ыкма менен абсолюттуу тактыкка жетүү кыйын. Ошондуктан которуунун сапатын аныктоочу критерийлер жөнүндө сөз болгондо, которуу процессинде котормочу дуушар болгон кыйынчылыктардын деңгээлин аныктоо чоң мааниге ээ. Анткени котормону баалоодо аны примитивдүү кубулуш катары, башкача айтканда бир тилдеги сөздөрдү экинчи тилдин сөздөрү менен алмаштырып коюу катары гана карабастан, тилдик деңгээлдердеги түрдүү структуралык өзгөртүүлөр, татаал грамматикалык трансформациялар катары да түшүнүү керек.

Адабияттар:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М., 1975.
2. Виноградов В.В. Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования // Вопр. языкознания. – 1995. – № 1.
3. Кэтфорд Дж. Лингвистическая теория перевода // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике /Сост. В.Н. Комиссаров.. – М.: Международные отношения, 1978.
4. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. – М.: Международные отношения, 1980.
5. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Проблема перевода. – М.:
6. Найда Ю. К науке переводить: Принципы соответствий // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: Сб. ст. – М., 1978.
7. Резвин И.И., Розенцвейг В.Ю. Основы общего и машинного перевода. – М., 1963.
8. Ферст Дж. Лингвистический анализ и переводы // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978.
9. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М., 1983.
10. Хэллидей М. Сопоставление языков // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978.
11. Швейцер А.Р. Перевод и лингвистика. – М., 1973.